МАКАКА

Доведеться мені спробувати розповісти історію Макаки. Так, саме спробувати — свідомо постаратися подолати суперечності в його короткій ганебній історії, відомій мені через людей, якось розібратися в ній не тільки за допомогою таких туманних знарядь, як припущення, висновки та вигадки, але застосувати ці туманні знаряддя до туманного і нез'ясовного матеріалу, залишеного ним по собі. Бо то лише в літературі парадоксальні та взаємно суперечливі події з історії людського серця можуть бути зіставлені та оправлені мистецтвом у щось правдоподібне й вірогідне.

Він був недоумок, ба й зовсім кретин; йому взагалі ні в якому разі не місце було у в'язниці. Але в той час, коли його судили, у нас був молодий окружний прокурор, що мріяв про Конгрес, а в Макаки не було ні рідних, ні грошей, ні навіть адвоката, бо він, здається, й не тямив, навіщо йому •цой адвокат, і взагалі, що це таке, то ж суд призначив йому адвоката-молодика, свіжоспеченого юриста, котрий знався на практичному судочинстві, либонь, хіба тільки трохи більше за самого Макаку і, мабуть, на вказівку суду визнав від імені Макаки провину чи, може, забув, що має право апелювати з огляду на розумову неповноцінність, бо ж Макака і не пробував заперечувати, що він вчинив убивство. Власне, він сам це твердив, навіть знов і знов повторював, і його несила було втримати. Він ані признавався, ані вихвалявся. Виглядало так, наче він поривається виголосити промову перед людьми, що затримали його біля трупа, доки не прибуде помічник шерифа, перед помічником і перед іншими арештантами — випадковими неграми, зловленими на картярстві, чи бродяжництві, чи за продаж віскі у завулках,— і перед мировим суддею, що притягав його до відповідальності, і перед адвокатом, призначеним від суду, і перед самим судом та присяжними. Навіть через годину по вбивстві він, здавалося, не міг пригадати, де воно трапилось; не міг навіть пригадати чоловіка, що його, як сам твердив, убив; він назвав своєю жертвою (на спонуку, на підказку) кількох чоловіків, що були живісінькі, а один навіть був якраз присутній

у мировому суді. Але він і не думав відмовлятися, що вбив когось. То не було наполягання. Просто він безглуздо стверджував факт тим веселим, захопленим і лагід* ним голосом, силкуючись виголосити свою промову, намагаючись сказати людям щось таке, що аж ніяк не трималося купи, і його не хотіли слухати. Він не складав зізнань, не намагався навести доказів, щоб пом'якшити провину і тим самим уникнути покарання. То було так, наче він, користуючись нагодою, силкується ствердити якусь істину, щоб перекинути міст через дотеперішню прірву між самим собою і живим світом, світом живих людей, вагомою і трудженною землею, як свідчить химерна промова, що її він виголосив під шибеницею через п'ять років.

Але ж йому взагалі не треба було на світ з'являтися. Він походив, тобто з'явився,— чи він там народився, чи ні, не знала жодна душа,— із лісистого узгір'я на сході нашої округи: з краю, де двадцять п'ять років тому (Макаці було десь під двадцять п'ять) майже не було доріг і куди навіть окружний шериф не потикався,-'— край неприступний і майже безгосподарний, заселений замкнутими в собі гуртами людності, яка не визнавала нікого і нічого і якої зовнішній світ ніколи не бачив, поки аж кілька років тому добрі дороги з автомобілями вдерлися в ті землі й у ті зелені фортеці, де натуралізовані шотландці й ірландці з поперекручуваними прізвищами родичалися між собою, і гнали віскі, та стріляли з-поза рублених стодол чи звивистих, як змії, парканів у кожного чужинця. Саме ці добрі дороги і форди занесли до Джеф-ферсона не тільки Макаку, але й невиразні поголоски про його походження. Бо схоже було, що й самі люди, серед яких він виріс, знали про нього майже так само мало, як і ми; оповідалося про стару жінку, що жила, наче відлюдниця, серед тих затятих самітників, у рубленій хаті із заряджeним дробовиком, поставленим одразу під вхідними дверима, і сином, якого не могли терпіти навіть у тому краю ті люди, який вчинив убивство і втік чи, може, його вигнано, і де його носило, ніхто не знав десять років; аж одного дня він повернувся з жінкою — жінкою з жорстким, лискучим, металевого відтінку волоссям і жорстким, білявим обличчям, наче в типової жительки міста. її здаля бачили в садибі, як вона переходила подвір'я чи просто стояла в дверях,

позираючи на зелену глушину з виразом холодним і понурим, байдужим і незбагненним, і смертоносним теж, але по-зміїному, а не так, як у майже традиційному ритуалі того краю: пересторога, а потім — стрілянина. Згодом вони десь поділися. Решта не знала, куди вони подались, як не знала і звідкіля взялися. Подейкували, начебто одної ночі стара, місіс Оудлтроп, наставила на них дробовик і вигнала геть з хати та й з околиці.

Втім, хай там як, а вони пішли; і тільки аж по кількох місяцях сусіди помітили, що в тому домі є мале, дитина, — чи принесене туди, чи там уроджене — знов-таки вони не знали. То й був Макака; а далі оповідалось, як через шість чи сім років почули трупний дух і хтось зайшов до хати, де стара місіс Оудлтроп уже з тиждень як лежала мертва, і знайшли мале створіння в самій білизні, пошитій з матраца, що сягнуло по дробовик у кутку за дверима. Макаки взагалі не могли спіймати. Тобто в той перший раз не зуміли вдержати, а більш нагоди такої не трапилось. Але він не забіг зовсім геть. Знали, що він десь никає довкола хати, і наступної неділі застукали його за розкопуванням могили палицею й голіруч. Він доти вже встиг видовбати чималу яму. її засипали, і тої ночі хтось із них зробив на нього засідку, щоб зловити й нагодувати. Але воно знов не далося, мале, розлючене створіння (під ту пору голе), що спритно вислизало їм з рук, мов намащене лоєм, і втікало, не видаючи жодного людського звуку. Після цього деякі сусіди носили їжу до покинутої хати і лишали для нього. Але самого його ніколи не бачили. Тільки почули через кілька місяців, що він живе в одного бездітного вдівця, старого Фрейзера, гучної слави самогонника. Мабуть, той Фрейзер і дав йому те прізвисько, яке він приніс із собою в наше місто, бо ніхто ніколи не знав, як стара місіс Оудлтроп називала його, і тепер у наших краях узнали його, чи бодай призвичаїлись,— невисокого і вже трохи череватого юнака, наче йому було не вісімнадцять, а тридцять вісім, з негарним, хитро-дурнуватим, простодушним лицем, не так рисам якого, як скорше виразові, мабуть, він і завдячував своє прізвисько. І він відповідав людині, що підібрала його й годувала, абсолютною і безоглядною відданістю собаки і в свої

вісімнадцять років, казали, умів гнати Фрейзерове віскі не згірше за самого Фрейзера.

Це було й усе, чого він будь-коли навчився,— гнати і спродувати віскі * там, де це заборонялося законом, отже, мусило робитися потай, від чого його прилюдна заява, коли йому через п'ять років натягли на голову чорний ковпак за вбивство начальника у виправній тюрмі, робиться ще пара-доксальнішою. То було все, що він знав: самогон і відданість людині, яка годувала його і навчала, щб робити, і як, і коли; отже, коли Фрейзер помер і чоловік, хто б він там не був, під'їхав якоюсь автомашиною і сказав: "Ану, Макако, стрибай сюди",— той і вскочив, як бездомний собака, і приїхав до Джефферсона. Тепер він спав за дві-три милі від міста на заправній станції, в задній кімнатці на солом'яному матраці, коли той матрац бував незайнятий ще перепилим клієнтом, нездатним ні машину вести, ні пішки йти; там він навіть навчився качати бензин і правильно давати здачу, хоч робота його полягала, головне, в тому, щоб тримати в голові, де позаривано півпінтові пляшки у піщаній канаві ярдів за п'ятсот. У місті його тепер знали одягнутим у дешеве, яскраве міське вбрання,' на яке він замінив свій комбінезон, кольорові сорочки, що линяли після першого прання, оперезані стрічкою солом'яні брилі, що розкисали у першу ж зливу, смугасті черевики, що розвалювались просто на ногах,— люб'язний, нечутливий до образ, балакучий, як було його кому слухати, з тим хитрим і дурнуватим лицем, водночас і лукавим, і мрійливим, блідий навіть під засмагою, наділений тією кумедною якістю, що його міркування не дуже в'язалися з глуздом. Місто знало його сім років аж до тої суботньої ночі, коли вбитий чоловік (його загибель не була ні для кого втратою, але, як я казав, у Макаки не було .ні друзів, ні грошей, ні адвоката) розпластався на землі позаду ^станції, а Макака стояв там з пістолетом у руці,— при тому були ще двоє, вони провели з покійним весь вечір,— і поривався виповісти тим, хто його тримав, а потім самому помічникові шерифа захопленим і лагідним голосом щось своє, немовби постріл зламав той бар'єр, за яким він жив двадцять п'ять років, і тепер він перескочив через провалля в світ живих людей,' завдяки трупові біля його ніг.

Бо про смерть,він мав уявлення не ясніше, ніж дика звірина,— чи про смерть отого чоловіка біля його ніг, чи згодом про смерть тюремника або й свою власну. Та в нього під ногами була просто річ, яка ніколи не ходитиме, не говоритиме, не їстиме, отже, не буде джерелом ні доброго, ні злого; певно, що річ байдужа та безкорисна.' Він не мав ніякого уявлення про тягар утрати, непоправної, остаточної. Йому було шкода, що так сталось, але тільки й того. Здається, він не усвідомлював, що від того трупа на землі починався ланцюг, потік помсти і що комусь доведеться розплачуватись. Бо він і не думав заперечувати, що то він учинив, хоч заперечення йому нічим би н не пособило, коли два товариші покійного були за свідків проти нього. Але він не заперечував, хоч і ніяк не міг пояснити, що ж таке трапилося, за .віщо зайшла сварка, ні навіть (як я вже казав) де це сталось і кого він убив; один раз він заявив (як я теж казав), ніби його жертвою був чоловік, що в ту мить стояв у юрбі, яка привалила за ним до мирового суду. Він просто невгавно силкувався будь-що сказати про те, що сиділо в ньому всередині двадцять п'ять років і звільнитись від чого аж тепер йому випала нагода (а може, й слова), так само як через п'ять років на ешафоті йому судилося кінець кінцем висловити це (чи й що інше), встановивши нарешті той зв'язок зі старою, плодючою, вологою і трудженною землею, якої він жадав, але про яку незугарен був сказати, бо тільки тепер йому було підказано, як висловити те, чого він бажав. Він поривався висловити це помічникові шерифа, що арештував його, і мировому судді, що притягав його до відповідальності; він стояв у суді з таким виразом на обличчі, який мають люди, коли чекають нагоди заговорити, і слухав обвинувальний акт "супроти миру й гідності суверенного штату Міссісіпі, що названий Макака Оулдтроп вчинив свідомо і зловмисне, і заздалегідь..." і перебив пронизливим і різким голосом, звук якого, завмираючи, лишив на його обличчі той самий вираз подиву і зчудування, що й на всіх наших:

— Мене звуть не Макака; мене звуть Стоунвол Джексон Оудлтроп.

Розумієте? Якщо це була правда, то він не міг цього чути майже двадцять років, від бабиної (якщо то була баба) смерті, а проте він не

міг згадати навіть подій місячної давності, коли вчинив убивство, і вигадати цього він не міг. Він не міг знати, хто такий Стоунвол Джексон, щоб називатись його іменем. Він ходив один рік до сільської школи. Не інакше, як старий Фрейзер посилав його, але він покинув ходити. Навіть перший клас сільської школи був, мабуть, йому над силу. Про це він розповідав ще моєму дядькові, коли зайшла мова про його помилування. Він не пам'ятав навіть, коли саме і де була та школа і чому він її залишив. Але пам'ятав, що ходив, бо йому там подобалося. Все, що він міг згадати,— як там вони гуртом читали книжку. Він не міг сказати, що читали, бо не розумів, про віщо була та книжка; він і тепер навіть не вмів підписатися. Але казав, що то було здорово: держиш книжку і чуєш усі голоси разом, а потім відчуваєш (він казав, що власного голосу йому не було чути) і свій голос теж укупі з іншими "по дзижчанню в горлі", як він це називав. Отже, він ніяк не міг чути про Стоунвола Джексона, а проте воно в ньому сиділо, успадковане від землі, від грунту, передане йому знедоленим людом — щось від гірких гордощів і впертої непокори землі і людей, що топтали її та спали в ній.

Дали йому довічно. Це був найкоротший процес у нашій окрузі за всі часи, бо, як я казав, ніхто не вболівав за покійним і нікого, крім мого дядька Гевіна, начебто не турбувала доля Макаки. Він ніколи доти не бував у поїзді. І ось їхав, прикутий кайданами до помічника шерифа, в новому комбінезоні, що хтось,— чи, бува, не сам суверенний штат, чий мир і гідність він порушив,— дав йому, і ще в новій, незаношеній імітації панами з неоковирно квітчастою тасьмою (було ще тільки перше червня і він пробув у тюрмі шість тижнів), що він купив якраз на тім тижні, субота якого виявилась фатальною. У вагоні він сидів біля вікна, звернувши до нас своє якесь скривлене, одутле, пришелепувате лице, помахуючи пальцями одної руки, а вільною впершись у вікно, аж поки поїзд не рушив, помалу набираючи ходи, металево ляскаючи міжвагонними переходами, брудно-темне страховище, що відвозило його, герметично зачиненого, з на-

ших очей, лишаючи нам відчуття безповоротності непоправ-ніше, ніж коли б навіть ми бачили, як зачиняються за ним двері в'язниці, щоб

ніколи більше в його житті не відчинитись, а звернута назад голова його витягалася, щоб нас бачити, лице, бліде й мале за брудною шибкою, а проте із запитливим, хоч і нестривоженим виразом, серйозне, просвітліле й урочисте. Через п'ять років один із товаришів убитого вночі тієї суботи, вмираючи від запалення легенів та віскі, посвідчив, що стріляв він, а пістолет тицьнув Макаці в руку зі словами: "Ось полюбуйся, що ти накоїв".

Мій дядько Гевін домігся помилування: склав клопотання, зібрав підписи, з'їздив до столиці штату, добився губер-наторового підпису і затвердження, сам відвіз його до виправної тюрми і сказав Макаці, що він вільний. А Макака дивився на нього з хвилину, доки второпав, та й заплакав. Він не хотів виходити. Він тепер був на привілейованому становищі; переніс нач начальника тюрми ту саму собачу відданість, яку виявляв до старого Фрейзера. Він не навчився нічого робити до пуття, тільки гнати і спродувати віскі; хоч коли потрапив до нашого містечка, то навчився підмітати заправну станцію. Ось це він робив і тут; його життя тепер було ніби таке саме, як і тоді, коли він ходив до школи. Він підмітав і прибирав дім начальника, дружина якого навчила його в'язати; плачучи, він показав моєму дядькові светра, якого в'язав начальникові до дня народження і з яким" було ще на кілька тижнів роботи.

З тим дядько Гевін і повернувся додому. Він привіз помилування з собою, але не знищив, бо казав, що воно зареєстроване, і головне тепер у тім, щоб попорпатися в законах, подивитись, чи можна людину вигнати з виправного закладу, наче з коледжу. Але я таки думаю, він не втрачав надії, що, може, одного дня Макака передумає; по-моєму, він через те і зберіг документ. І тоді Макака визволив сам себе, без нічиєї допомоги. Це сталося через тиждень після розмови з ним дядька Гевіна; дядько Гевін, мабуть, ще й не вирішив, де покласти помилування на схов, як прийшла та звістка. Заголовки у мемфіських газетах кричали про це наступного дня, але ми взнали ще звечора по телефону: як Макака Оудлтроп, очевидно, при невдалій спробі очолити втечу з тюрми, безжально і обмірковано вбив начальника з його ж пістолета.

Цього разу не було ніяких сумнівів; півсотні свідків бачили його вчинок і кілька інших в'язнів схопили його і відібрали пістолет. Отак-то. Макака, чоловік, який тиждень тому плакав, коли дядько Гевін сказав йому, що пін вільний, намагається очолити втечу з в'язниці,

вчиняє вбивство (людини, для якої в'язав светра і плакав, щоб йому дали закінчити цю роботу) так безжально й обмірковано, що його спільники виступили проти нього.

Дядько Гевін знов поїхав до нього на побачення. Він сидів тепер в одиночці, в корпусі смертників. Він і далі в'язав той светр. В'язав добре, казав дядько Гевін, і светр мав уже бути готовий. "У мене ще тільки три дні,— пояснив Макака,— отже, я не можу гаяти часу".

— Але ж навіщо, Макако,— запитав дядько Гевін,— навіщо? Навіщо ти це зробив?

Він оповідав, що спиці не перестали рухатись, навіть не затримались, а Макака глянув на нього з тим виразом безжурним, лагідним і мало не піднесеним. Бо в нього не було уявлення про смерть. По-моєму, він ніколи не пов'язував мертвяка біля своїх ніг тої ночі на заправній станції з чоловіком, який недавно ходив і говорив, або того на землі в тюремному дворі з людиною, що їй в'язав светр.

— Я знав, що гнати й продавати віскі недобре,— мовив він.— Я знав, що то не те. Тільки я...— він поглянув на дядька Гевіна. В цьому погляді була безжурність, але на мить з-поза неї прозирнуло якесь намацування: не замішання чи нерішучість, а саме шукання, намацування.

— Тільки що? — підбадьорив його дядько Гевін.— Віскі то не те? Не що? А що — те?

— Ні. Не те,— Макака позирнув на дядька Гевіна.— Я про той день у поїзді, коли чоловік у кашкеті просунув голову в двері і загукав, а я спитав: "Це вже? Це — де ми виходимо?"—а помічник шерифа сказав: "Ні". Тільки якби там не було помічника, щоб сказати мені, а той чоловік зайшов і загукав, я був би... /

— Зійшов не там, де треба? Це воно? А тепер ти знаєш, що треба, де треба сходити? Це те?

— Так,— сказав Макака.— Так. Я знаю тепер, що треба.

— Що? Що треба? Що ти знаєш тепер такого, чого досі тобі ніколи не говорили?

Він сказав їм. Він зійшов на ешафот через три дні і стояв, де йому звеліли, підставивши слухняну голову (сам, непроханий) трохи набік, щоб їм було зручніше надівати зашморг, а лице все так само безжурне, так само піднесене, з виразом людини, що чекає нагоди заговорити,— поки від нього відступилися. Це він, очевидно, сприйняв як сигнал, бо тоді заговорив:

— Я согрішив перед богом і людьми, і тепер я сплатив за те своїм стражданням. А зараз,— цю частину промови,

кажуть, він виголосив гучно, голосом ясним і безжурним, бо тепер він говорив зсередини чорного ковпака.— А зараз я виходжу у вільний світ обробляти ріллю.

Ви розумієте? Це ж просто ні на яку голову не налазить. Хай він не тямив, що стоїть на порозі смерті, все одно в словах його немає глузду. Про рільництво міг він знати навряд чи більше, ніж про Стоунвола Джексона; певно, що він зроду не обробив і клаптя землі. Він бачив, звісно, бавовник і кукурудзу на полях, і людей, що працювали там. Але сам до того раніш не мав охоти, бо якби хотів, то нагоди йому не

бракувало. А він ошаленів і вбив чоловіка, який обдарував його своєю приязню і — свідомо чи ні — рятував від справжнього пекла, і на якого він переніс усю свою собачу вірність і відданість, до яких тільки був здатний, і заради якого тиждень тому він відмовився від помилування,— а пояснює це тим, що хоче повернутися в світ і обробляти землю. І така зміна протягом єдиного тижня, після того як п'ять років він був відокремлений та ізольований від світу надійніш за будь-яку черницю. Так, хай це могло бути логічним наслідком у тому розумі, який навряд чи він мав, і нехай воно могло бути досить сильним, щоб спонукати його вбити свого єдиного друга (так, то був начальників пістолет; ми чули про це, як той тримав його вдома, і одного дня пістолет зник, і, щоб не допустити розголосу, начальник звелів жорстоко бити, щоб дізнатися правди, свого негра-кухаря, іншого привілейованого в'язня, який, логічно, був єдиний, хто міг узяти. Потому не хто ж, як Макака, знайшов пістолета там, де начальник, як тепер він згадав, сам сховав його, і повернув господареві),— хай усе це було так, то яким же, в лиха, побитом могло йому там, де він тепер перебував, спасти на думку, заманутися обробляти ріллю? Ось що я сказав дядькові Гевіну.

— Це любісінько налазить на котрусь голову,— відповів дядько Гевін.— Тільки що ми тої голови досі не маємо. Не мали й вони.

— Вони?

— Так. Не того вони повісили, хто вбив Гембрела. Всього-на-всього розіп'яли пістолет.

— Що ти хочеш сказати? — спитав я.

— Не знаю. Може, ніколи й не знатиму. Мабуть, таки й ніколи. Але це налазить на голову, за твоїм висловом; десь якось налазить. Бо мусить. Тут, зрештою, забагато штукарства, навіть задля сліпого випадку, не кажучи вже,— для природженого ідіота. Але, очевидно, останнім вибриком випадку буде те, що ми так нічого й не довідаємось.

І все ж ми довідалися. Дядько Гевін розкрив усе ненароком, та не говорив ніколи нікому, окрім мене, і я розповім вам чому.

Під ту пору мали ми за губернатора чоловіка без роду, без племені і з минулим хіба тільки трохи менш таємничим, ніж у Макаки; політик, проноза, котрий (побоювався дехто з нас, дядько Гевін та інші в нашому штаті) далеко піде, якщо лишиться живий. Років через три по страті Макаки він оголосив без попередження щось на взірець свята. Встановив дату скликання ради в справах амністії у виправній тюрмі, де мав на увазі роздавати помилування в'язням у той самий спосіб, як англійський король роздає шляхетні титули та ордени в день свого народження. Вся опозиція, звісно, заявила, що він одверто торгує помилуваннями з аукціону, але дядько Гевін думав інакше. Він казав, що губернатор значно хитріший; наступного року мали бути вибори, і губернатор не тільки здобував голоси рідні помилуваних, але й наставляв пастку для пуристів та моралістів: спробуй-но звинуватити його в корупції і тоді провалишся з цим через брак доказів. Але було відомо, що раду в справах амністії він тримав у своїх руках. Тож єдиний протест, з яким опозиція мала виступити,— це зажадати створення комітету, що був би весь час при тім присутній, і цей крок губернатор — о, то був проноза! — чемно схвалив, навіть аж такою мірою, що забезпечив їх транспортом. Дядько Гевін був одним із делегатів від нашої округи.

Він розповідав, що всім цим неофіційним делегатам роздали копії списків в'язнів, представлених до помилування (гадаю, тих, що мали досить виборців серед рідні, аби бути вартими заходу),— злочин, вирок, відбутий уже строк, тюремна характеристика і т. ін. Діялося .те в їдальні; дядько розповідав, що вони з іншими делегатами посідали на твердих лавах без спинки під одною стіною, а губернатор зі своєю радою — за столом на помості, де, звичайно, поки в'язні їли, сиділи наглядачі, аж тоді ввели і вишикували арештантів. Тут губернатор викликав до столу першого за списком. Але ніхто не ворухнувся. В'язні в

посмугованих комбінезонах тільки збилися докупи і перешіптувалися між собою, в той час як наглядачі почали горлати на них, щоб виходили, а губернатор відірвав погляд від папірця і глянув на них, звівши брови. Тоді озвався хтось із глибини гурту: "Хай Терел скаже за нас, губернаторе. Ми його обрали говорити від усіх".

Дядько Гевін подивився туди не одразу. Він проглядав свій список, поки не знайшов потрібного імені: Терел, Біл.

Ненавмисне вбивство. Двадцять років. Відбуває від 9 травня, 19... Звернувся з проханням про помилування в січні 19... Відмовив начальник тюрми С. Л± Гембрел. Звернувся з проханням про помилування у вересні 19... Відмовив начальник тюрми С. Л. Гембрел. Характеристика: баламутних. Потім він підвів погляд і спостерігав, як Терел виходить з гурту і йде до столу — високий, огрядний чоловік, з орлиним лицем, наче в індіянина, якщо не зважати на бліді жовтаві очі та незвично чорне розпатлане волосся,— він підходив до столу з кумедною сумішшю зухвальства й покори, потім спинився і, не чекаючи, поки звелять говорити, пробубонів якимось дивним, монотонним голосом, сповненим того самого приниженого зухвальства:

— Ваша честь і вельмишановні панове, ми согрішили перед богом і людьми, але тепер ми сплатили за те своїм стражданням. І зараз ми хочемо вийти у вільний світ і обробляти ріллю.

Дядько Гевін опинився на помості мало не раніш, ніж Терел докінчив мову, і схилився над губернаторовим кріслом, а губернатор повернувся своїм невеличким, хитрим, пухлим лицем з непроникними запитливими очима до настирливого і збудженого дядька Гевіна.

— Відправте цього в'язня поки що назад,— сказав дядько Гевін.— Я мушу переговорити з вами віч-на-віч.

Ще якусь мить губернатор дивився на дядька Гевіна, маріонеткова рада теж — з цілковито порожніми обличчями, казав дядько Гевін.

— Авжеж, звичайно, містере Стівенсе,— промовив губернатор. Він підвівся і пройшов за дядьком Гевіном до стіни із заґратованим вікном, а той Терел зостався стояти перед столом, несподівано закинувши голову і абсолютно непорушний, а світло від вікна в його жовтих, прикутих до дядька Гевіна очах — мов два сірникових пломінчики.

— Губернаторе, цей чоловік душогуб,— сказав дядько Гевін. Губернаторове обличчя анітрохи не змінилось.

— Ненавмисне вбивство, містере Стівенсе,— сказав він.— Ненавмисне вбивство. Як приватні й чесні громадяни нашого штату і як смиренні його служителі, ми з вами можемо прийняти це визначення суду присяжних Міссісіпі.

— Я не про це,— відмахнувся дядько Гевін; Він говорив, що йому з поспіху ввижалося, ніби Терел щезне десь, як він не поквапиться; він говорив, що в нього зародилося моторошне відчуття, ніби за секунду цей невеликий, непроникний чемний чоловічок перед ним чарами занесе Терела кудись, де його не відшукає ніяка відплата, силою своєї холодної волі й амбіції та нещадної аморальності.— Я кажу про Гембрела і того недоумка, що його повісили. Цей ось в'язень убив їх обох так само напевне, як коли б то він стріляв з пістолета і провалив люк під ногами.

Та ще й тепер обличчя губернатора зовсім не змінилося.

— Це дивне, хоч і серйозне звинувачення,— промовив він.— Ви, звичайно, маєте докази цього.

— Ні, але я дістану їх. Дайте мені поговорити з ним десять хвилин наодинці. Я добуду від нього докази. Я змушу його дати їх мені.

— А,— промимрив губернатор. Тепер він цілу хвилину не дивився на дядька Гевіна. Коли знов поглянув, його лице все ще не змінило виразу, але він витер з нього щось, мовби фізично витер хусточкою ("Це, бачиш, був мені від нього комплімент,— казав мені дядько Гевін.— Комплімент моїй тямучості. Тепер він говорив абсолютну правду. Це був найвищий комплімент, на який він був здатний").— Яка, по-вашому, буде з того користь?

— Ви хочете сказати... — мовив дядько Гевін. Вони видивились один на одного.— То ви однаково напустили б його на громадян цього штату, цієї країни заради якихось нещасних кількох голосів на виборах?

— А чому б і ні? Якщо він знову вчинить убивство, це місце завжди буде готове для нього.

Тепер уже дядько Гевін роздумував з хвилину, хоч погляду й не опускав.

— Припустімо, я повторив би те, що ви тільки-но сказали. Я, правда, не маю доказів, але мені повірили б. І це б...

— Позбавило мене голосів? Так. Але, розумієте, я вже втратив ті голоси, бо ніколи їх не мав. Розумієте? Ви змушуєте мене вчинити те, що, як вам відомо, суперечить, може, і моїм принципам. Та чи визнаєте ви за мною принципи?— Тепер, казав дядько Гевін, губернатор дивився на нього з виразом майже теплим, майже з жалем і мов на якесь диво.— Містере Стівенсе, ви, як назвав би вас мій дідусь, джентльмен. Він прогарчав би це вам у лице з ненависті до вас і таких, як ви. Дуже ймовірно, він колись підстрелив би з-за паркана під вами коня — в ім'я принципу. І ви хочете перенести поняття 1860 року в політику двадцятого сторіччя. А політика в цьому сторіччі — досить прикра штука. Власне, мені часом здається, все двадцяте сторіччя досить прикра штука, що смердить комусь у небі під ніс. Та досить про це.

Тепер він повернувся знову в бік столу і кімнати, повної напружених облич.

— Послухайте поради людини, що зичить вам добра, дарма що й не може назватись вашим другом, і дайте спокій цій справі. Як я вже казав раніше, коли ми випустимо його і він знову когось уб'є, як то, мабуть, і буде, він завжди може повернутися сюди. і

— Щоб його знову помилували,— сказав дядько Гевін.

— Можливо. Звичаї так швидко не міняються, запам'ятайте це.

— Але ви дозволите мені поговорити з ним віч-на-віч. Правда ж?

Губернатор завагався, дивлячись назад, чемний та люб'язний.

— Ну, та певно, містере Стевінсе. Я радий буду зробити вам послугу.

їх завели до якоїсь камери, так щоб наглядач міг стояти під заґратованими дверима з рушницею.

— Будьте пильні,— попередив наглядач дядька Гевіна.—■ З нього той ще харцизяка! З ним не жартуйте.

— Я не боюсь,— відповів дядько Гевін; він сказав, що тепер навіть не бережеться, хоч наглядач не зрозумів, до чого то.— У мене менше підстав боятись його, ніж навіть у містера Гембрела, бо Оудлтроп тепер мертвий.

Так от, вони стояли віч-на-віч у порожній камері — дядько Гевін та схоже на індіянина одоробло з лютими жовтавими очима.

— Так це ви перейшли мені дорогу цього разу,— сказав Терел своїм дивним, майже скиглявим, монотонним голосом.

Ми— знали про його справу також, вона фігурувала у звітах штату Міссісіпі, до того ж це трапилося не дуже далеко, і Терел теж зовсім не був хлібороб. Дядько Гевін казав, що саме це йому сяйнуло, ще доки він усвідомив: Терел виголосив точнісінько ті слова, що й Макака на шибениці; не подібність слів, а сам той факт, що ні Терел, ні Макака зроду ніякої землі не обробляли ніде. То була інша заправна станція, цього разу близько від залізниці, і гальмівник з нічного поїзда засвідчив, що бачив під час руху поїзда, як двоє чоловіків вискочили з хащів з чимось у руках, що згодом виявилося людиною, а чи мертвою, чи живою, тоді кондуктор не зміг розібрати,— і жбурнули під поїзд. Та станція належала Терелові, було доведено, що там сталася бійка, і Терела заарештували. Спершу він заперечував бійку, потім заперечував присутність покійного, а тоді заявив, що покійний спокушав його (Терелову) доньку. І що його (Те-релів) син убив того, а він лиш намагався відвернути підозру від сина. Дочка й син обоє це заперечували, і син довів своє алібі, а Терела, що кляв на всі заставки обох своїх дітей, витягли з судової зали.

— Стривай,— перебив його дядько Гевін.— Спершу я маю до тебе питання. Що ти казав Макаці Оудлтропові?

— Нічого! — огризнувся Терел.— Я не казав йому нічого!

— Гаразд,— промовив дядько Гевін.— Це все, що я хотів знати.— Він одвернувся і гукнув до вартового за дверима.— У нас уже все. Можете нас випускати.

— ч.Заждіть,— похопився Терел. Дядько Гевін повернувся. Терел стояв, як і перед тим, високий, дужий, сухорлявий, у смугастому комбінезоні, з лютими порожніми жовтавими очиськами, і бубонів тим своїм монотонним, напівскиг-лячим голосом.— За віщо ви хочете

держати мене тут під замком? Що я вам зробив? Ви багатий і вільний, можете ходити куди заманеться, а я мушу...— Тут він заверещав. Дядько Гевін казав, що він верещав, анітрохи не підвищивши голосу, щоб вартовий у коридорі не почув: — Нічого, кажу вам! Нічого я йому не казав!

Але цього разу дядько Гевін навіть не встиг повернути голову. Він казав, що Терел обійшов його двома кроками, абсолютно нечутними і визирнув у коридор. Тоді вернувся і глянув на дядька Гевіна.

— Слухайте,— заговорив він.— Якщо я скажу вам, даєте слово не голосувати навсупроти мене?

— Даю,— відповів дядько Гевін.— Я не голосуватиму "навсупроти" тебе, як ти це називаєш.

— А відки я знатиму, що ви не збрешете?

— О,— відгукнувся дядько Гевін.— Відки ти можеш знати, як не спробувавши?—Вони видивились один на одного. Тепер Терел опустив очі; дядько Гевін казав, Терел одну ,руку тримав перед собою, і він (дядько Гевін) спостерігав, як суглоби пальців біліли від того, що Терел стискав кулака.

— Та вже ж мушу,— промовив він.— Таки мушу, та й квит.— Тоді підвів погляд; тепер він плакав не гучніше, ніж верещав перед тим:— Тільки як ви збрешете і я колись вийду звідси, то начувайтесь! Зрозуміли? Начувайтесь!

— Погрожуєш мені? — спитав дядько Гевін.— Ти, що стоїш тут у смугастому комбінезоні за мурами і під вартою? Хочеш мене насмішити?

— Я не хочу анічого,— сказав Терел. Тепер він мало не рюмсав.— Я хочу справедливості, от і все...— Тут він знов заверещав тим здавленим

голосом, позираючи аж надто явно на побілілі суглоби свого кулака.— Я двічі добивався цього;

я двічі добивався справедливості і свободи. Але то все був він. То все через нього; він теж знав, що я знаю. Я сказав йому, що я...— Він урвав так само несподівано, як і почав; дядько Гевін казав, що було чути, як він дихає, важко поса-пуючи.

— То був Гембрел,—підказав дядько Гевін.—Давай далі.

— Він, я йому сказав, що це зроблю. Я сказав йому. Бо він глузував з мене. Йому не слід було. Хай би собі голосував навсупроти мене, та й квит. Нізащо не треба було глузувати. Він казав, що я тут лишусь, поки й він лишатиметься чи матиме змогу тримати мене, і що він тут надовічно. Так воно й сталось. Він лишався тут до кінця свого віку. Якраз до самого кінця.— Але той не глузував, казав дядько Гевін. Це було не через глузи.

— Так. І ти сказав Макаці...

— Так, я сказав йому. Я говорив, що всі ми тут бідні, темні селюки, які не мали нагоди виправитись. Що бог звелів жити на повітрі у вільнім світі і обробляти його ріллю; тільки ми бідні й темні і не знали цього, а багаті люди не говорили нам, аж поки не стало запізно. Що ми, бідні темні селюки, які зроду-віку не бачили поїзда, посідали в поїзд, і ніхто не подумав нам сказати, де вийти і обробляти ріллю, як бог велів, і що то якраз він затримує нас, держить під замком поза вільним світом, щоб глузувати з нас навсупроти божій волі. Але я ніколи не казав йому того робити. Я тільки говорив: "І ми ніяк не можемо вийти, бо у нас нема пістолета. А якби хто мав пістолет, ми вийшли б у вільний світ і там обробляли ріллю, бо до цього бог нас призначив і ми цього хочемо. Правда ж ми хочемо цього?" І він сказав: "Так. Це так. Це таки так". І я сказав: "Тільки в нас нема пістолета". А він сказав: "Я можу пістолета взяти". І я сказав: "Тоді ми вийдемо у вільний світ, бо ми согрішили

перед богом, але то не наша вина, бо нам не сказали, до чого він нас призначив. А тепер ми знаємо, до чого, бо хочемо вийти у вільний світ і обробляти богові ріллю". Ось і все, що я йому казав. Я ніколи не казав йому нічого робити. А тепер ідіть кажіть їм. Хай. і мене повісять. Гембрел зогнив, той дурень зогнив, а мені все'дно, що гнить під землею, що тут. Ідіть і розкажіть їм.

— Так,—сказав дядько Гевін.—Гаразд. Вийдеш на волю. Якусь хвилину, він казав, Терел зовсім не рухався. Потім перепитав:

— На волю?

— Так,— сказав дядько Гевін.— На волю. Але затям собі. Щойно ти погрожував мені. Тепер я тобі погрожувати-

му. І як не смішно, я свою погрозу маю чим підкріпити. Я стежитиму за тобою. І як другий раз що трапиться, як хто спробує зіпхнути на тебе вину за вбивство, а ти не знайдеш нікого, хто б засвідчив, що ти був деінде, нікого з рідні, хто перебрав би на себе вину,— ти розумієш?

Терел глянув на нього, коли він сказав "на волю", але тепер знову опустив очі:

— Чого ж, розумію.

— Гаразд,— промовив дядько Гевін. Він обернувся й гукнув до вартового:

— Тепер можете нас випускати.

Він повернувся до їдальні, де губернатор викликав арештантів одного по одному і видавав їм папери; і знов губернатор завагався, звернувши гладке, непроникне лице до дядька Гевіна. Він не чекав, поки дядько Гевін заговорить.

— Бачу, ви мали успіх,— сказав він.

— Так. Чи не хотіли б ви дізнатися...

— Аж ніяк, мій любий пане. Я мушу ухилитись. Я висловлюся навіть сильніше: я мушу відмовитись.— Знов, казав дядько Гевін, той дивився на нього з виразом теплим, насмішкуватим, мало не співчутливим, але украй настороженим і допитливим.— Я гадаю, що ви так-таки й не кидали надії надати цій справі іншого повороту. Правда ж — ні? ^

Тепер, дядько Гевін казав, він помовчав якусь хвилю. Потім відповів:

— Авжеж. Не кидав. Отже, ви збираєтесь випустити його на всі чотири? Справді збираєтесь?

Тепер, казав він, співчуття, тепло пропали, лице зараз було таке, яким він спершу його побачив: гладке, цілковито непроникне, наскрізь фальшиве.

— Мій любий містере Стівенсе,— почав губернатор.— Ви вже переконали мене. Але я на цьому засіданні всього-на-всього голова; голосує он хто. Та чи маєте ви надію, що зможете переконати цих джентльменів? — І дядько Гевін казав, що оглянувсь на них, на ідентичні маріонеткові пики семи чи восьми представників із незліченних губернаторових когорт серійно-сфабрикованих полководців.

— Ні,— сказав дядько Гевін.— Не зможу.

З тим і вийшов геть. Повертало на полудень, на спеку, та він рушив, не гаючись, до Джефферсона конем через широкі, до марева розпарені поля, поміж бавовником та кукурудзою божих дорідних нерозкаяних ланів, що переживуть всю корупцію та неправедність. Був радий жароті,

казав він; радий, що потіє, разом з потом позбуваючись запаху й присмаку того місця, де щойно побував.